

مضمون‌شناسی تشابهات محتوایی حمایت‌های حقوقی در آیات قرآن کریم^۱

رضوان چگنی

دانشجوی دکترای علوم قرآن و حدیث، گروه علوم قرآنی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.

chegeniroz@gmail.com

مجتبی غفاری (نویسنده مسئول)

استاد یار، گروه معارف، واحد مهدی‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، مهدی‌شهر، ایران.

dr.ghafari32@gmail.com

روح الله محمدی

استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، شاهرود، ایران.

r.mohammadi@quran.ac.ir

قابل انتشار در دوره ۲۵ شماره ۶۷ (پاییز ۱۴۰۵) نشریه پژوهش‌های حقوقی

چکیده

یکی از برجسته‌ترین مباحث پژوهشی در حوزه علوم قرآن که همواره مورد توجه گروه پرشماری از قرآن پژوهان قرار گرفته است موضوع حقوق خدا و انسان و جایگاه آن در قرآن کریم است. دسته‌بندی مجموعه‌ای از آیات قرآن کریم، الهام گرفته از مکتب انسان ساز قرآن و پیامبر اکرم (ص) در تبیین حقوق دینی و انسانی می‌باشد که در آن سوره‌ها و آیه‌هایی که محتوای یکسانی دارند، در یک گروه دسته‌بندی شده و یک عنوان ویژه را به خود اختصاص داده‌اند. این همسانی و تشابه در آیه‌ها و آیات و سوره‌های هم گروه، می‌تواند حاکی از پیوند میان آنها در محتوا، اهداف، مقاصد و موضوع محوری‌شان باشد. هدف پژوهش حاضر آن است که به روش توصیفی تحلیلی و با الگوگیری از تعالیم انسان ساز کتاب آسمانی قرآن و مکتب اسلام در گروه‌بندی آیات و سوره‌ها، ارتباط مجموعه دیگری از این گروه‌ها، به نام حقوق خدا و انسان در قرآن را بررسی نماید. هدف از تبیین ارتباط میان آیات مرتبط با حقوق خدا و انسان در قرآن، کوششی است جهت شناسایی مفاهیم و موضوعاتی که خداوند به واسطه آنها در این آیات، بشریت را در هر عصری برای تغییر فرهنگ جاهلی به فرهنگ فطری و اسلامی خود و کرامت زندگی انسانی و حفظ حقوق همدیگر رهنمون کرده است. به عبارتی تبیین جایگاه حقوقی آیات، وظیفه بسترسازی پایه‌های تغییر فرهنگ جاهلی را در زمینه‌های مختلف، اخلاقی، اجتماعی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی به سوی فرهنگ اسلامی بر عهده دارد. یکپارچه دیدن پیکره آیات و مرتبط دانستن این آیات با یکدیگر، منجر به کشف معانی جدیدی می‌گردد که می‌تواند به بهبود جایگاه حقوقی افراد در زندگی اجتماعی و ارائه ارزش‌های والای انسانی در مکتب اسلام گردد که بدون در نظر گرفتن آن چنین نتیجه‌ای حاصل نخواهد شد.

کلید واژه‌ها: حقوق خدا و انسان، تشابهات محتوایی، آیات قرآن، موضوع محوری.

^۱ - مقاله مستخرج از رساله دکتری اینجانب است.

Thematic Analysis and Connectometry of Content Similarities of Legal Protections in the Holy Quran

Abstract

One of the most prominent research topics in the field of Quranic sciences that has always attracted the attention of a large group of Quran scholars is the issue of the rights of God and man and their place in the Holy Quran. The classification of a set of verses of the Holy Quran is inspired by the humanistic school of the Quran and the Prophet Muhammad (PBUH) in explaining religious and human rights, in which verses and surahs and verses that have the same content are grouped in a group and assigned a special title. This similarity and similarity in the verses and verses and surahs of the same group can indicate the connection between them in their content, goals, objectives and central theme. The aim of the present study is to examine the relationship of another set of these groups, called the rights of God and man in the Quran, using a descriptive-analytical method and by taking as a model the humanistic teachings of the Islamic school and the life of the infallible Imams (PBUH). The purpose of explaining the relationship between the verses related to the rights of God and man in the Quran is an attempt to identify the concepts and topics through which God has guided humanity in every era to change the culture of ignorance to its natural and Islamic culture and the dignity of human life and the protection of each other's rights. In other words, explaining the legal status of the verses is responsible for laying the foundation for changing the culture of ignorance in various fields, moral, social, legal, political and economic, towards Islamic culture. Seeing the body of the verses as a whole and relating these verses to each other leads to the discovery of new meanings that can improve the legal status of individuals in social life and present high human values in the Islamic school, without which such a result will not be achieved.

Keywords: Rights of God and Man, Content Similarities, Quranic Verses, Central Topic.

۱. مقدمه

یکی از مباحث مهم پژوهش‌های حقوقی، بحث منابع حقوق است. منابع حقوق در نظام حقوقی اسلام با آنچه در سایر نظام‌های حقوقی به عنوان منابع حقوق شناخته می‌شود متفاوت است. در دیگر نظام‌ها، حقوق، انسان مدار است و دین هیچ گونه نقشی در شکل‌گیری حقوق ندارد، و حقوقدانان نیز خویش را ناگزیر از مراجعه به متون دینی و بهره‌گیری از رهنمودهای ادیان نمی‌بینند اما در سازواره حقوقی اسلام، دین به عنوان مجموعه‌ای از آیات و روایات و اجماع و... منبع حقوق است و انسان بر اساس این تعالیم برنامه زندگی اجتماعی خود را تنظیم می‌کند.^۱ در این مقاله با توجه به موضوع فقط به مضمون‌شناسی تشابهات محتوایی حمایت‌های حقوقی در آیات قرآن کریم پرداخته شده است.

موضوع حقوق خدا و انسان در نظام اجتماعی، دارای ماهیت پیچیده‌ای است و امروزه با توجه به قتل و غارت کودکان و زنان و افراد بی‌گناه در غزه و در سایر نقاط جهان و زیر پا گذاشتن قوانین الهی، این موضوع به یک مسأله حاد در سطح ملی و بین‌المللی تبدیل گردیده که در صورت عدم توجه به آن علاوه بر تبعات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و امنیتی می‌تواند کارآمدی، مشروعیت و حتی بقای حکومت‌ها و جوامع انسانی را به چالش بکشد.^۲ به منظور حل این معضل فراگیر در گام نخست بایستی به شناسایی همه ابعاد و ویژگی‌های آیات قرآنی و تبیین و تفسیر آن و نهایتاً فارغ از هر گونه دین و گرایش در جهت به کارگیری حقوقی آن در جوامع انسانی پرداخت.^۳ یکی از موضوعاتی که در این بخش می‌توان به آن اشاره کرد، آیاتی است که بر حق تربیت کودک تاکید نموده تا در فضای اجتماعی با تاسی از نظام تربیت دینی و آموزه‌های اسلامی، فرصت‌ها و زمینه‌هایی را برای مخاطبین و کاربران به ویژه کودکان فراهم نماید و برای هویت‌سازی دینی، تقویت انگیزش درون انسانی و تربیت اجتماعی، ایفای نقش نموده و در ترویج احقاق حق تربیت در کودکان، بتوان از تضييع حق تربیت آنان در فضای مطلوب و سالم جلوگیری کرد، و از سوی دیگر با برشمردن علل و عوامل آسیب‌پذیری کودکان در فضای اجتماعی و خانواده موجود با ارایه شیوه‌های پیشگیرانه از این گونه جریان‌های آسیب‌زا در جهت مصالح و منافع عالی‌ه کودکان گام‌های موثر و کارآمدی برداشت.^۴ همچنین در دنیای اسلام مسأله حمایت از دارایی‌های فکری و حقوقی از مسائل مستحدثه است که موضوع مباحثات و مناقشات فراوانی بوده و فقها در رد یا پذیرش آن استدلال‌های گوناگونی را مطرح کرده‌اند. تا جایی که به گواهی اسناد و مدارک گوناگون، نظام حقوقی اسلامی درباره بسیاری از موضوعات انسانی و حتی طبیعی، حقوقی را بیان کرده و در بسیاری از موارد با تمسک به آیات قرآنی، مشروعیت حمایت از آنها اثبات می‌شود.^۵

یکی از اسرار ماندگاری و نوین بودن قرآن کریم که توانسته همواره در همه اعصار، تفوق علمی و معنوی خویش را به رخ بکشد، وجوه گوناگون اعجازی آن است. در این میان هماهنگی، انسجام و تناسب حاکم بر آیات و سوره این صحیفه آسمانی یکی از وجوه قابل توجه و اعجاز‌آمیز قرآن کریم است. با الهام از مکتب پیامبر اکرم (ص) در دسته‌بندی مجموعه‌ای آیات و سوره‌های از قرآن کریم که در بین آنها اشتراکات و تشابهات موضوعی وجود دارد می‌توان مجموعه آیات و سوره‌هایی را در نظر گرفت که با موضوع حقوق انسانی و اجتماعی نازل شده‌اند. موضوعی که تاکنون کمتر به آن پرداخته شده و امروزه مورد توجه گروهی از قرآن پژوهان

۱. بهرامی، محمد، منابع حقوق در قرآن، ۱۳۸۸، <https://civilica.com/doc/683430>.

۲. محمد رضا الهی منش و حمید برزگری دهج؛ «سیاست‌های پیشگیری وضعی از فساد در قلمرو معاملات دولتی»، فصلنامه علمی پژوهش‌های نوین حقوق اداری، ۱۰(۱۰۱)(۱۴۰۱)، ۱۵۸.

۳. غلامعباس ترکی هرچگانی، هوشنگ شامبیاتی و محسن رهامی؛ «بررسی فقهی حقوقی فساد مالی در آئینه سیاست جنایی تقنینی ایران»، فصلنامه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ۱۱(۲۰)(۱۳۹۸)، ۹۷.

۴. بادامی، محمدعلی، مقدادی، محمد مهدی، پیله ور، مرضیه. جایگاه حمایت‌های حقوقی از کودکان در فضای مجازی با تأکید بر حق تربیت دینی. پژوهش‌های حقوقی ۲۱(۵۰): ۱۴۰۱؛ ۴۵۷-۴۹۴. doi: 10.48300/jlr.2021.279730.1619

۵. زاهدی، مهدی، غلام‌دخت، سمیرا. حمایت از طب سنتی با تمسک به آیات قرآنی و مبانی فقهی. پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۹۰؛ ۱۰(۱۹): ۸۷-۱۰۹.

قرار گرفته است. انجام این تحقیق و دسته‌بندی آیات و سوره‌ها جهت شناسایی وجوه اشتراک آنها ضمن اینکه می‌تواند یکی از وجوه اعجاز قرآن یعنی داشتن محور موضوعی و محتوایی مشترک در آیات و سوره قرآنی را اثبات نماید؛ همچنین چنانچه تفسیر قرآن بر مبنای گروه‌بندی و پیوند میان آیات و سوره‌ها انجام گیرد، بسیاری از خلأها و کاستی‌ها در حوزه تفسیر جبران خواهد شد و دریافت‌ها و برداشت‌های پراکنده انسجام می‌یابد. به طور کلی نظام‌های اجتماعی و حکومت‌ها هر چه بیشتر بتوانند از این قوانین و سیاست‌های حقوقی برگرفته از مکتب اسلام و آیات نورانی قرآن، استفاده مطلوب بنمایند در زمینه تضمین امنیت ملی و قضائی کارنامه‌ای روشتر از خود عرضه می‌نمایند. علی‌رغم همه پژوهش‌های صورت گرفته با رویکردهای مختلف، تاکنون پژوهشی که بتواند همه مولفه‌های تاثیرگذار بر بررسی تشابهات محتوایی حقوق خدا و انسان در قرآن کریم را مورد بررسی و مذاقه قرار دهد انجام نشده و خلأ پژوهشی در این موضوع باعث بی‌توجهی و یا گاه کم توجهی به مقوله تاثیرگذار جریان حقوقی اسلامی و معاضدت قضائی مبتنی بر شریعت اسلامی در حقوق انسان و خدا در زندگی‌های اجتماعی شده است. همچنین از آنجا که تمام آیات قرآنی در زمینه حقوق انسان و خدا می‌تواند تاثیرات شگرفی بر زندگی و انسجام نظام اجتماعی داشته باشد. این پژوهش در پی دست یابی به پاسخ این سوال است که تشابهات محتوایی حقوق خدا و انسان در قرآن کریم چگونه است؟ و چگونه می‌توان با توجه به مولفه‌های حقوقی در آیات قرآن، به ارتقاء شأن و جایگاه افراد و امنیت نظام اجتماعی کمک نمود؟

۲. پیشینه تحقیق

حقوق امتیازاتی است که از سوی خدا یا عرف یا قانونگذار برای فرد یا گروه و جامعه‌ای وضع می‌شود، به گونه‌ای که قابل سلب جز از سوی وضع‌کننده آن نیست. در حقیقت حقوق همان امر ثابتی است که جز از همان راهی که وضع شده سلب نمی‌شود.^۱ برای انسان حقوقی است که در آموزه‌های قرآنی به عنوان حق الهی و به تعبیری دیگر حقوق طبیعی انسان مطرح شده است.^۲ در آیات قرآن در سوره بقره آیه ۲۸۲ و ۲۸۰، انعام/۶۲، سوره مطففین/۱، آل عمران ۶۸، زلزال/۷ و ... اشاراتی هم به حق الله دارد و به هم حقوق مردم و به حق النفس. بخشی از قوانین حقوقی قرآن، ناظر به حفظ مصالح کلی جامعه انسانی و اسلامی است تا آنجا که گاه ضرورت می‌یابد، مصالح فردی فدای آن مصالح همگانی شود. آیاتی که مبارزه با اهل بغی را لازم می‌دانند از این دسته‌اند. بخشی از آیات قرآن برای حفظ اخلاق عمومی که یکی از مصالح اجتماعی است محدودیت‌هایی برای افراد بیان می‌کند؛ مانند قوانینی که در مورد قمار، فحشا و ... وجود دارد. (یسئلونک عن الخمر و المیسر قل فیهما اثم کبیر) از تو درباره شراب و قمار می‌پرسند، بگو در آن دو گناه بزرگی است.^۳ (انما یرید الشیطان ان یوقع بینکم العداوة و البغضاء فی الخمر و المیسر) همانا شیطان می‌خواهد از راه شراب و قمار در میان شما دشمنی و کینه بیفکند.^۴ (والذین یرمون المحصنات ثم لم یأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدة) و کسانی که زنان پاکدامن را متهم می‌کنند، سپس چهار شاهد (بر مدعی خود) نمی‌آورند آنها را هشتاد تازیانه بزنید.^۵ (الزانیة و الزانی فاجلدوا کل واحد منهما مائة جلدة) هر یک از مرد و زن زناکار را صد تازیانه بزنید.^۶ (ولاتقربوا الزنی انه کان فاحشاً و ساء سبیلاً) و نزدیک زنا نشوید که کاری بسیار زشت و بد راهی است.^۷ یکی دیگر از مصالح اجتماعی، حفظ منابع عمومی است که می‌توان از آن به مصلحت حفظ منابع طبیعی مانند جنگلها، نفت، گاز، آب و ... و منابع انسانی مانند حمایت خویشاوندان

^۱ کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق ۱/ ۳۵ - ۳۶.

^۲ ترمینولوژی حقوق، دکتر جعفری لنگرودی، ص ۲۱۶، «حق»

^۳ بقره/ ۲۱۹

^۴ مائده/ ۹۱

^۵ نور / ۴

^۶ نور/ ۲

^۷ اسراء / ۳۲

و تربیت کودکان و پرستاری معلولان یاد کرد. (فان کان الذی علیه الحق سفیهاً أو ضعيفاً أو لا یستطیع أن یملّ هو فلیملل ولیّه بالعدل) و اگر کسی که حق بر ذمه اوست سفیه، یا ضعیف باشد، یا توانایی بر املا کردن ندارد، باید ولی او با رعایت عدالت املا کند.^۱

بنابراین می‌توان یک چنین تقسیم بندی را در آموزه‌های دین اسلام بیان نمود که از سه حق نام برده شده است شامل حق الله، حق الناس و حق النفس.^۲ تلاش دانشمندان جهت کشف و شناسایی ارتباط و پیوستگی میان آیات و سوره‌ها و انواع و اقسام آن‌ها و به عبارتی توصیف و طبقه‌بندی منظم و علمی مجموعه‌ای آیات و سوره قرآن کریم از آن جهت که سرآغاز یکسانی دارند یا نام‌گذاری دو یا چند سوره به یک نام مشترک که می‌توان آن‌را الهام گرفته از مکتب پیامبر اکرم(ص) در قرآن‌شناسی محسوب نمود را می‌توان در اثر ابن ابی الاصبیح(ق ۶) ردیابی نمود. ایشان برای اولین بار کتابی مستقل در تبیین نکات و راز و رمزهای آغاز آیات و سوره‌های قرآنی با عنوان «الخواطر السوانح فی اسرار الفوائج» تالیف نموده که بعدها سیوطی در قرن نهم آن کتاب را خلاصه کرده و مطالب دیگری بدان افزود و آن را در یکی از انواع (نوع شصتم) در کتاب خود به نام «الاتقان فی علوم قرآن»، مطرح نمود. قابل توجه است این بحث به صورت بسیار موجز و مختصر و در حد چند صفحه در این کتاب بیان شده‌است. ایشان فقط در چند سطر از آیات و سوره یاد شده با ندا، بدون هیچ توضیحی نام می‌برد.^۳ در سده‌های اخیر و به موازات افزایش توجهات به این سبک در تفسیر قرآن و شناسایی اغراض در قرآن کریم، آثار مختلفی با تمرکز بر موضوع بررسی روش تفسیر ساختاری، بررسی چشم انداز قلمرو و میزان ورود قرآن به موضوعات مختلف علمی و... بر پایه اهداف آیات و سوره‌های قرآن و همچنین بررسی وجوه اشتراک و افتراق آیات و سوره‌های مجموعه‌ای تدوین یافته است. برخی از مهم‌ترین و مرتبط‌ترین آثاری که در سال‌های اخیر با اهداف فوق، تدوین یافته‌است کتب و مقالاتی است از محقق معاصر، محمدعلی لسانی فشارکی، به عنوان مثال ایشان در کتابی با عنوان «سوره‌شناسی» (روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم)، مراحل و قواعد سوره‌شناسی را تبیین و به محور موضوعی آیات و سوره‌ها اشاره می‌نماید. در بخشی از این اثر به تشابهات اوایل آیات و سوره و اشتراکات محتوایی این آیات و سوره‌ها از جمله آیات و سوره مخاطبات بصورت خلاصه پرداخته‌است. اثر دیگر کتاب «ساختار هندسی آیات و سوره‌های قرآن» از محقق برجسته در این حوزه؛ محمد خامه‌گر است، در این اثر، مراد اصلی، تبیین نظریه ساختار هندسی آیات و سوره‌ها، (ارتباط آنها بر اساس یک محور اصلی و غرض واحد در سوره) می‌باشد. ایشان در کتاب خویش، ساختار هندسی سوره‌ها را از دیدگاه موافقان و مخالفان مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد همچنین روش‌های کشف اهداف و مقاصد سوره‌ها، چالش‌های کشف اهداف آیات و سوره و گزارشی از سبک‌های نمایشی ساختار سوره‌ها ارائه می‌دهد. هر چند در این کتاب آیات حقوقی بررسی نشده است اما محتوای این اثر برای کسانی که اهدافی همچون تحقیق و پژوهش در آیات قرآن را پیش‌رو دارند بسیار مفید، ارزنده و ضروری است. هم چنین مقاله علمی پژوهشی ایشان و محمد حسن رستمی در این زمینه «نگرشی نو به قلمرو قرآن بر پایه اهداف آیات و سوره‌های قرآن» اثری است در اثبات این مطلب که قرآن هیچ‌گونه تعهدی در برابر علوم مختلف حتی علم اخلاق و فقه و... ندارد و تنها در برابر اهدافی که برای تأمین آنها نازل شده، متعهد می‌باشد که این اهداف با مطالعه و دسته‌بندی اهداف آیات و سوره قرآن قابل شناسایی است. لذا برای شناسایی قلمرو قرآن ابتدا باید اهداف آیات و سوره شناسایی و استخراج گردد و در مرحله بعد، اهداف و اغراض اصلی و فرعی قرآن که بیانگر گستره معارف آن است، تبیین گردد.

^۱ بقره/ ۲۸۳

^۲ قرآن کریم.

^۳ سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، ۱۴۲۱ق، بیروت، دار الکتب العربی، ج ۲، ص ۲۰۹.

اثر قابل توجه دیگر در راستای موضوع این رساله، کتاب نظم قرآن اثر عبدالعلی بازرگان است این کتاب با هدف اثبات پیوستگی و ارتباط میان آیات و سوره‌های قرآن نگاشته شده‌است بررسی آیات و سوره‌ها در این کتاب یکسان نیست، چنانکه برخی از آیات و سوره‌های ابتدایی در این کتاب به اجمال و اختصار بررسی شده‌اند، درحالی‌که هر چه جلوتر می‌رود مباحث، توسعه و تفصیل بیشتری یافته‌اند، اما در عین حال کوشش شده‌است که همه آیات و سوره‌ها از زوایای مشخصی مورد بررسی قرار گیرند. برجسته‌ترین نکات حاصله در بررسی این آیات و سوره‌ها که هر کدام در جای خود و به تفکیک سوره انجام شده‌است عبارتند از: ملاحظات آماری در مورد کلمات و حروف در آیات و سوره‌ها، ارتباط آیات و سوره‌های مجاور، ترتیب نزول آیات، سیر تحول موضوعی در برخی از آیات و سوره‌ها، موضوع و محتوای آیات و سوره‌ها، آهنگ سوره، آهنگ انتهایی آیات، شناخت هر سوره از طریق فرهنگ کلمات، آغاز و ختم سوره، حروف مقطعه و نقش آنان در شناخت آیات و سوره‌های همسویه و پیام آنها و موارد مشابه. این اثر نیز ضمن اطلاعات ارزشمندی که در محتوای آن نهفته است، تمرکز خاص و ویژه‌ای بر آیات و سوره‌های قرآن و دیگر آیات و سوره‌های مجموعه‌ای چنانکه هدف این تحقیق است ندارند. اما از جمله آثاری که با رویکرد بررسی مجموعه‌ای آیات و سوره با آغاز مشترک و موارد مشابه تدوین یافته‌اند رساله دکتری «حوامیم سبعة با رویکرد مضمون شناسی و ارتباط سنجی»^۱ (۱۳۹۸) از معصومه آبداله است که محقق در این اثر، به مضمون شناسی آیات و سوره‌های حوامیم و شناخت محورهای مشترک آنها از منظر تفاسیر روایی شیعه و رصد اسرار نهفته در این آیات و سوره‌ها پرداخته‌است و در نهایت فرضیه اثبات و جوه اشتراک در این سوره را اثبات می‌نماید. همچنین پایان‌نامه «سوره حجرات در پرتو مطالعات سوره‌شناسی»^۲، ۱۳۹۵، از طاوسی نیز در بررسی محتوایی سوره حجرات بدین نتیجه می‌رسد که چهار رویکرد در این سوره مدنظر است. ایشان در اثبات این نکته به پیوستگی آیات این سوره با یکدیگر، تبیین آیات و در نهایت به تشریح آیات با موضوع محوری وحدت اسلامی می‌پردازد. رویکردهای مذکور در برخی مواضع مؤید برداشت‌های رساله پیش‌رو است.

اثر دیگر، رساله دکتری «بررسی سبک شناختی خطاب در قرآن (نمونه موردی آیات مکی)»^۳ (۱۳۹۰) از محمد علی کاظمی تبار است. ایشان در این اثر، خطاب‌های موجود در آیات مکی را استخراج نموده و آن را در شش نوع، طبقه‌بندی می‌نماید. ایشان در این رساله به مقاصد و اغراض خداوند حکیم ذیل هر یک از تعابیر «یا ایها الناس» و «یا ایها الذین آمنوا» که در سوره مکی آمده‌است اشاره می‌نماید. از مسائل مطرح شده ذیل بحث خطاب‌ها در این سوره می‌توان به صورت جنبی برای شناسایی اهداف آیات و سوره‌هایی که در آنها خطاب‌های مربوط به پیامبر(ص) و مؤمنین است استفاده برد. از آنجا که بررسی‌های نشان می‌دهد مهم‌ترین هدف آیات عبور از جاهلیت و فرهنگ‌های جاهلی است و تبیین حقوق والای انسانی است. همچنین می‌توان به مقاله «راهکارهای اخلاقی مقابله با مؤلفه‌های جاهلیت در جوامع مدرن با تکیه بر قرآن و دعای مکارم الاخلاق»^۴ از محمد شعبان پور و زهرا بشارتی (۱۳۹۲) استناد نمود که نویسندگان در این اثر در ارائه راهکارهای قرآنی به برخی آیات مندرج در آیات و سوره مخاطبات تکیه نموده‌اند. آثار فراوان دیگری به صورت مقاله، کتاب یا رساله‌هایی با عناوینی چون اعجاز قرآن در تحول جامعه

۱. آبداله، معصومه، حوامیم سبعة با رویکرد مضمون شناسی و ارتباط سنجی، ۱۳۹۷، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز مجتمع ولیعصر (عج)، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

۲. طاوسی، مریم، سوره حجرات در پرتو مطالعات سوره‌شناسی، ۱۳۹۵، دانشگاه آیت الله حاجری میبد گروه علوم قرآن و حدیث.

۳. کاظمی تبار، محمد علی، «بررسی سبک شناختی خطاب در قرآن (نمونه موردی آیات مکی)»، ۱۳۹۰، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکترعلی شریعتی.

۴. شعبان پور، محمد؛ بشارتی، زهرا، راهکارهای اخلاقی مقابله با مؤلفه‌های جاهلیت در جوامع مدرن با تکیه بر قرآن و دعای مکارم الاخلاق»، پژوهش نامه معارف قرآنی (آفاق دین)، زمستان ۱۳۹۲، سال چهارم، شماره ۱۵.

جاهلیت^۱ و یا تحول فرهنگی در جزیره العرب^۲ موجود است که بسان تالیف پیشین هر چند اشاره مستقیمی در باب آیات ندارد اما استناداتی از آیات قرآن در هر کدام از این آثار به صورت ملموس مشاهده می‌گردد که می‌تواند موید فرضیه‌های این پژوهش باشد. بر اساس آثار مرتبط ملاحظه شده و با توجه به نمونه‌های موردی مذکور، هیچ یک از آثار فوق بر موضوع آیات و سُور قرآنی به صورت خاص و یا بررسی این آیات و سوره‌ها بر مبنای هدف شناسایی میزان تناسب و بررسی تشابهات میان این آیات و سُور آن‌هم بر محور موضوعی عبور از جاهلیت به اسلام بر مبنای بررسی سبک و شیوه قرآن در مقابل وجوه مختلف و ابعاد گوناگون جاهلیت در عرصه حقوقی، اعتقادی، فرهنگی، اقتصادی و... که هدف تحقیق پیش‌رو است نپرداخته‌است و اثری در این زمینه توسط نویسنده شناسایی نگردید. بنابراین مرور پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که اگر چه در برخی مولفه‌های حقوقی و اثرات ناشی از آن در قرآن تحقیقاتی انجام شده ولی به صورت کلی و جامع با رویکرد بررسی تشابهات محتوایی حمایت‌های حقوقی در قرآن کریم، هیچ تحقیق جامعی در این خصوص انجام نشده، لذا خلأ پژوهشی در این خصوص و نبود تحقیقات جامع و لزوم ارائه تحقیق در این موضوع جهت ارائه راهکار به برنامه ریزان و سیاست مداران نظام‌های حقوقی جهت تدوین خط‌مشی‌های کلی نظام حقوقی و قضائی، ضرورت و اهمیت تحقیق را نشان می‌دهد.

۳. مبانی نظری

کلمه حق و مشتقات آن در قرآن کاربرد فراوان دارد (الحق) ۱۹۴ بار، (حق) ۳۳ مرتبه، (حقاً) ۱۷ مرتبه و (حقّه) سه بار در قرآن به کار رفته است. این مقاله به بررسی حقوق خدا و انسان در قرآن می‌پردازد. این واژه که به صورت مصدر، اسم مصدر و صفت در آیات قرآن به کار رفته است. در معانی بسیاری به کار رفته است که برخی از آنها عبارتند از: قرآن (زخرف / ۲۹)، اسلام (اسراء / ۸۱)، عدل (اعراف / ۸۱)، توحید (زخرف / ۸۶)، صدق (یونس / ۴)، قرض (بقره / ۲۸۲)، دلیل (حج / ۴) و... برخی از مفاهیم حق در قرآن با اصطلاح بکار رفته از طرف حقوقدانان و فقیهان، هماهنگ و همخوان است. مانند آیات: (و فی أموالهم حقّ للسائل و المحروم) ذاریات / ۱۹ و در اموال آنها حقی برای سائل و محروم است. (والذین فی أموالهم حقّ معلوم. للسائل و المحروم) معارج / ۲۴—۲۵ و آنها که در اموالشان حق معلومی است برای تقاضا کننده و محروم. (فإن کان الذی علیه الحقّ سفیهاً او ضعیفاً) بقره / ۲۸۲ و اگر کسی که حق بر ذمه اوست سفیه یا ضعیف است... (فلیملل الذی علیه الحقّ) بقره / ۲۸۲ و آن کسی که حق بر عهده اوست باید املا کند. (فأت ذاالقربی حقّه و المسکین و ابن السبیل) روم / ۳۸ پس حق نزدیکان و مسکینان و در راه ماندگان را ادا کن. حق در اصطلاح فقیهان این واژه در کتابهای فقهی گاه مفهوم وسیعی دارد و تمام احکام وضعی و تکلیفی و تأسیسی و امضایی را در برمی گیرد و در مواردی نیز حق در برابر حکم قرار گرفته است. مرحوم نائینی می‌نویسد: (اگر مجعول شرعی به دنبال خود اضافه و سلطه نداشته باشد حکم است و نام گذاری آن به حق، به لحاظ معنای لغوی آن است).^۳

موضوع حقوق و رعایت آن یکی از دلایل شان نزول قرآن است تا به زندگی اجتماعی انسان جهت بدهد. چنانکه در بسیاری از آیات به رعایت برنامه‌های حقوق فردی و اجتماعی اشاره شده است. برای نمونه پس از الزام افراد به رعایت حقوق طبیعی و نیازها و منشه‌ها و طلبهای ساختاری وجود انسان، مسأله عدالت و قسط و تحقق و پایداری آن از دیگر مبانی قوانین حقوقی قرآن است. تا آنجا که هدف از رسالت پیامبران، برقراری قسط و عدل معرفی شده است. (لقد أرسلنا رسلنا بالبینات و أنزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط) ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب و میزان نازل کردیم، تا مردم قیام به عدالت کنند.^۴ (و لكلّ امه رسول فاذا جاء رسولهم قضی بینهم بالقسط و هم لا یظلمون) برای هر امتی رسولی است، هنگامی که

۱. نجفی نژاد، علی، «بررسی اعجاز اخلاقی قرآن کریم در تحول جامعه»، ۱۳۹۴، دانشگاه قرآن و حدیث.

۲. عاشوری نالکباشری، هاجر، «قرآن و تحول فرهنگی در جزیره العرب در قرن اول هجری»، ۱۳۹۱، دانشگاه پیام نور، دانشکده الهیات و علوم اسلامی.

۳. بهرامی، محمد، «منابع حقوق در قرآن»، ۱۳۸۸، <https://civilica.com/doc/۶۸۳۴۳>

۴ حدید / ۵

رسول ایشان به سوی آنان بیاید به عدالت در میان آنها داوری می شود و ستمی به آنها نخواهد شد.^۱ (یا ایها الذین آمنوا کونوا قوأمين لله شهداء بالقسط ولا یجرمنکم شنئان قوم علی الا تعدلوا اعدلوا هو اقرب للتقوی) ای کسانی که ایمان آورده‌اید همواره برای خدا قیام کنید، و از روی عدالت، گواهی دهید، دشمنی با جمعیتی شما را به گناه و ترک عدالت نکشاند، عدالت کنید که به تقوا نزدیک تر است.^۲ (ولاتقربوا مال الیتیم إلا بالتی هی احسن حتی یبلغ أشده و أوفوا الکیل و المیزان بالقسط... و إذا قلمت فاعدلوا...) و به مال یتیم جز به بهترین صورت نزدیک نشوید تا به حد رشد خود برسد، و حق پیمان و وزن را به عدالت ادا کنید... و هنگامی که سخن می گوئید عدالت را رعایت نمایید.^۳

همچنین تا قبل از بعثت پیامبر اکرم (ص)، بر اساس معنایی عام از سنت در جهان عرب، نظام حقوقی مبتنی بر سنن اعتقادی یا رفتاری جاهلی رایج بوده است که بعضاً قرآن از آنها با اصطلاحاتی همانند: «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ»، «تَبَرَّجَ الْجَاهِلِيَّةِ» و «حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ» و نظایر آنها نام می‌برد. قرآن به عنوان آخرین کتاب آسمانی، یکی از ژرف‌ترین تحولات فرهنگی و اجتماعی را در جامعه جاهلی جزیره العرب به وجود آورد؛ جامعه‌ای عقب مانده که غالب افراد آن حیران در وادی جهل و تعصب و دارای خصوصیات و آداب مذموم، موهوم و نکوهیده و فرهنگی آمیخته با برخی عناصر شرک آمیز و خرافی از یک طرف و البته یکسری عناصر پسندیده و صحیح از دیگر سو مواجه بود؛ لذا یکی از مهم‌ترین اقدامات پیامبر اسلام (ص)، اصلاح و پالایش این سنن بر اساس قرآن بوده است. به عبارتی، برخورد قرآن کریم با این عناصر، که برخی صحیح و برخی ناصحیح اند، یکسان نبوده است. اسلام با سنت‌های جاهلیت؛ سنت‌هایی که موجب رواج جهل، خرافات و گمراهی باشد، مخالف است و با آداب و سنن و فرهنگ‌های پسندیده‌ای که ریشه در ادیان الهی داشته و برگرفته از تعالیم حضرت ابراهیم (ع) بود و به مرور زمان با خرافات و اباطیل آغشته نگشته موافق بوده و مهر تایید بر آنان می‌زند. در واقع، قرآن مجموعه واحدی است که همه اجزایش یک هدف واحد را دنبال می‌کنند و این هدف همان انسان سازی و هدایت‌گری با ایجاد تحول در اندیشه و نگرش‌ها و عادات جاهلانه است. بنابراین اگر قرآن چنین هدف کلی و واحدی را دنبال می‌کند، هر یک از سوره‌های قرآن نیز باید بخشی از این هدف را تأمین کرده و رابطه‌ای معنادار و هماهنگ با هدف کلی قرآن داشته باشند. پذیرش هدف‌مندی قرآن به طور طبیعی اندیشه‌ها را به سوی هدف‌مندی سوره‌ها سوق می‌دهد بنابراین هر گونه استدلال با تکیه بر اهداف سوره‌های قرآن منوط به آن است که به لحاظ علمی بتوان به اهداف کشف شده سوره‌ها اعتماد نمود و آنها را بیانگر غرض اصلی خداوند از نزول سوره دانست. تعامل قرآن با مسائل اجتماعی فرهنگی عصر نزول اسلام با ارائه مفاهیم ارزنده در قرآن کریم، یکی از عمیق‌ترین و گسترده‌ترین تحولات فرهنگی و اجتماعی را در جامعه عصر جاهلی به وجود آورد، که تمام حوزه‌های اندیشه بشری را در زمینه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی، علمی، اقتصادی، سیاسی فرا می‌گیرد. قرآن برای آفریدن و تحول فرهنگی نوین در هر یک از حوزه‌های فوق، بینش و طرحی نو از خداوند، حیات، هستی، انسان و رابطه‌اش با خداوند و ارزش‌های عبادی، اخلاقی و آداب و رسوم فرهنگی اجتماعی، ارائه نمود و توانست با بکارگیری روش‌های مختلف در ارائه آموزه‌های خود، مخاطبانی با عقائد و افکار مختلف و بعضاً مغایر را نیز جذب نماید به گونه‌ای که در اندک زمانی، فرهنگ منحط جاهلی برگرفته از باورهای نادرست و خرافی، منسوخ گشت و چراغ معرفت و توحید به جای آن پدیدار گردید.

شایان توجه است اسلام آن بخش از عرف و عادات را که طبیعت اجتماع به خودی خود، خواهان آن است و برای حفظ و بقای جامعه لازم و در راستای مصالح واقعی مردم بوده و همچنین با مقاصد و اهداف اسلام، سازگار بودند را تثبیت نموده و برخی دیگر را بدون تغییر و یا به تناسب با تغییراتی، پس از تنقیح و تهذیب، تأیید می‌نماید. و در مقابل، بسیاری دیگر از این عادات و سنن

۱ یونس / ۴۷

۲ مائده / ۸

۳ انعام / ۱۵۲

که با اندیشه، مبانی و اهداف اسلام ناسازگار و به هیچ وجه قابل قبول نبوده و روابط انسان را با هر کدام از موارد پیش گفته، تحت الشعاع قرار می‌داد را نفی و ابطال می‌نماید و قوانین و مقررات و احکام دیگری را وضع و جایگزین آنان می‌نماید.

۴. یافته‌ها

یکی از خصوصیات قرآن کریم، وجود تناسب و تشابه بین آیات آن می‌باشد. این تناسب علاوه بر آیات هم‌جوار و متحد النزول، در بین کل آیات یک سوره نیز هرچند به صورت پراکنده نازل شده‌باشند مشاهده می‌گردد. از این اتحاد به موضوع محوری سوره تعبیر می‌شود. باید دقت داشت هر گونه استدلال با تکیه بر اهداف سوره‌های قرآن منوط به آن است که به لحاظ علمی بتوان به اهداف کشف شده سوره‌ها اعتماد کرد و آنها را بیانگر هدف اصلی خداوند از نزول سوره دانست. یکی از اصلی‌ترین راه‌ها برای کشف غرض سوره‌ها توجه به موضوعات اصلی آن سوره است برای رسیدن به این مقصود یکی از قابل اعتمادترین راه‌ها این است که بر اساس اصول محاوره عقلایی، چهار مرحله طی شود.^۱ این مراحل به تفکیک مراتب کشف غرض شامل مراحل ذیل است:

۱. شناسایی دسته آیات مستقل (از طریق توجه به: قرائن مختلف لفظی و معنوی، ارتباط معنایی آیات، ارتباط‌های بلاغی، ارتباط نحوی، تشابه اسلوبی آیات و دیگر موارد مناسب)
۲. انتخاب عنوان برای گفتارها و موضوعات مستقل (با دقت به مطلب کانونی، الفاظ و واژگان پرکاربرد و مفاهیمی که از حیث کمیت پر تکرار هستند و دیگر موارد مناسب)
۳. دسته‌بندی و قرار دادن آیات در موضوعات بزرگ‌تر و عنوان و تیتربندی آنها.
۴. کشف غرض سوره.

در ادامه بحث، هر کدام از آیات حتی‌المقدور بر اساس گام‌های فوق و با لحاظ سیاق‌ها و قرائن درون‌متن و برون‌متنی، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این فرایند، موضوعات مرتبط و یا به ظاهر پراکنده‌ای که در سوره‌ها مطرح شده‌است بررسی، خطوط ارتباطی شناسایی و محتوا، حول یک محور واحد ساماندهی می‌شود و بر مبنای آن محور، آیات سوره عنوان‌گذاری شده و در نهایت ساختار واحدی تحت عنوان شاخصه‌های اصلی برای آن طراحی می‌گردد. در جدول ذیل، اهداف و اغراض اصلی آیات، تبیین و شاخصه‌های اصلی مستخرج از سوره ارائه می‌گردد.

^۱ رستمی و خامه‌گر، ۱۳۹۴، ص ۱۹.

جدول شماره (۱)

سوره	شاخصه‌های حقوقی	اغراض و اهداف آیات
احزاب	وظایف مؤمنان در برابر رسول خدا	<p>* ضرورت فرمانبرداری پیامبر(ص) از فرمان خدا (آیات ۱-۳)</p> <p>* لغو سنت‌های جاهلی هم‌چون ظهار و فرزند خواندگی (آیات ۴-۵)</p> <p>* جنگ احزاب(سیما و عملکرد مؤمنان و احزاب در این جنگ) (آیات ۹-۲۷)</p> <p>* وظایف همسران پیامبر(ص) آیات (۲۸-۳۴)</p> <p>* تکالیف مؤمنان و نقش پیامبر(ص) در رسالت (آیات ۳۶-۴۸)</p> <p>* رفتارهای آزار دهنده علیه پیامبر(ص) (آیات ۵۰-۵۳)</p> <p>* معاد (آیات ۶۳-۶۸)</p> <p>* وظایف مؤمنان در برابر پیامبر(ص) (آیات ۶۳-۷۳)</p>
طلاق	اهمیت رعایت فرمان خدا درباره حقوق زنان مطلقه	<p>* وظایف مردان در برابر همسران مطلقه (آیات ۱-۷)</p> <p>* ضرورت پیروی از فرمان پروردگار در زندگی (آیات ۸-۱۲)</p>
تحریم	هشدار به توطئه گران و زنان خیانت کار پیامبر(ص)	<p>* سرانجام زنان خائن و مؤمن (آیات ۱۰-۱۲)</p> <p>* وظیفه پیامبر و مؤمنان در برابر خانواده، منافقین و کفار (آیات ۶-۹)</p> <p>* مسائل درونی بیت حضرت رسول(ص) حمایت خدا از پیامبر(ص) در برابر خیانت همسرانش (آیات ۱-۸)</p>
مزل	بسترهای موفقیت امبر(ص) در تبلیغ دین	<p>* وظایف پیامبر(ص) برای موفقیت در تبلیغ دین (آیات ۱-۱۴)</p> <p>* هشدار به مشرکین و مکذبین پیامبر(ص) در قالب بیان ویژگی‌های روز قیامت و عذاب‌های اخروی (آیات ۱۵-۱۹)</p> <p>* وظایف مؤمنین برای همراهی با پیامبر(ص) آیه ۲۰</p>
مدثر	هشدار به منکران و اهانت کنندگان به قرآن	<p>* دستورات مهم الهی به پیامبر برای تبلیغ دین و مقابله با منکران (آیات ۱-۱۰)</p> <p>* شرح اهانت‌های مشرکین به قرآن (آیات ۱۱-۴۸)</p> <p>* علل مخالفت کفار با معارف قرآنی (آیات ۴۹-۵۶)</p>
مائده	اهمیت و لزوم پایبندی به پیمان‌های الهی	<p>* دعوت مسلمانان به پایبندی به احکام الهی آیات (۱-۱۲)</p> <p>* یادآوری پیمان بین خدا و اهل کتاب، عهدشکنی آنان و دعوتشان به پایبندی به پیمان الهی آیات (۱۲-۸۶)</p> <p>* دعوت مسلمانان به پایبندی به سایر احکام دینی آیات (۸۷-۱۰۸)</p> <p>* پاسخگویی در برابر پیمان‌های الهی در روز قیامت آیات (۱۰۹-۱۲۰)</p>

<p>حجرات</p> <p>وظایف دینی و اجتماعی مؤمنان</p> <p>*وظایف مؤمنان در برابر رسول اکرم(ص) آیات(۸-۱) *وظایف اجتماعی مؤمنان در برابر یکدیگر آیات(۱۲-۹) وظایف مسلمین در برابر دین خدا آیات(۱۸-۱۳)</p>		
<p>ممتحنه</p> <p>عدم مودّت و برقراری رابطه دوستی با دشمنان اسلام</p> <p>*عدم مودّت با کفار معاند ستیزه جو آیات(۹-۱) *قطع رابطه همسری با دشمنان اسلام آیات(۱۰-۱۱) *شروط بیعت برای زنان کافر تازه مسلمان شده آیه ۱۲ *عدم مودّت و دوستی با یهودیان آیه ۱۳</p>		
<p>نساء</p> <p>ضرورت پیروی از همه احکام الهی</p> <p>*قوانین تشریحی در زندگی بشر و جهاد آیات ۱-۱۳۵: رعایت حقوق یتیمان و مسائل زنان و ازدواج با آنان آیات ۱-۲۸، بیان قانون کلی اقتصادی در تمام ابواب معاملات آیات ۳۱-۲۹، تفاوت‌های حقوقی زن و مرد (آیات ۳۵-۳۲، احسان و انفاق به دیگران، احکام طهارت آیات ۳۶-۴۳، بیان احوال یهود، ضرورت پیروی از پیامبر(ص) و معصومین(ع) آیات ۴۴-۷۰، دعوت به جهاد، سیمای منافقان، نماز خوف و نماز مسافر، عدالت قضائی. آیات ۴۵-۱۲۶، رعایت حقوق زنان، مسائل زن و شوهر و تعدد زوجات. آیات ۱۲۷-۱۳۵ *اهل کتاب و مردم شناسی آیات(۱۳۱-۱۷۶): هشدار به منافقان بی عمل آیات ۱۴۷-۱۳۶، هشدار به یهودیان بی‌ایمان آیات ۱۷۰-۱۵۰، هشدار به مسیحیان بی‌ایمان آیات ۱۷۵-۱۷۱، حکم کلاله، هدف از بیان احکام الهی آیه ۱۷۶</p>		
<p>حج</p> <p>دعوت به توحید، انجام فرمان خداوند و مقابله با مخالفان</p> <p>*توحید و رعایت تقوا آیات (۱-۲)و(۶۱-۶۶) *تقسیم‌بندی مردم در اطاعت خداوند آیات(۳-۲۴) *اهمیت مناسک حج و مقابله با ممانعت‌کنندگان از آن آیات(۲۵-۳۷) *قتال(حمایت و دفاع از حق در برابر باطل)آیات(۳۸-۶۰) *دستورالعمل‌ها و وظایف پیامبر و مؤمنان آیات(۶۷-۷۸)</p>		

بر اساس آنچه به عنوان اغراض و اهداف آیات و شاخصه‌های هر سوره در جدول فوق به دست آمد و با لحاظ این نکته که جامعه عرب عصر نزول، ملتی متفرق با عقائد و آراء متشتت بودند که تقریباً در همه زمینه‌های حقوقی، اعتقادی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در انحطاط و انخفاض می‌زیسته‌اند و بعضاً همین تعصبات جاهلانه ریشه تمام اندیشه‌هایی بود که جامعه عرب بر آن بنا گردیده بود.^۱ خداوند با تمرکز خاص بر اوضاع چنین زمانه‌ای و استفاده از ابزار خطاب و لحاظ قدرت روانی تاثیر سبک خطاب بر مخاطب و این نکته که خطاب‌های قرآن از قبیل خطابات تحریری می‌باشند، آدرده سوره با مخاطب قرار دادن افکار و جامعه جاهلی، مخاطبان را به عبودیت خداوند و گسستن از زنجیرهای کفر، شرک، خرافه پرستی و ترک رسوم و عادات جاهلی که به توارث بدان‌ها رسیده بود فرا خوانده و در صورت لزوم با تمام قوا با چنین اندیشه‌های جاهلانه‌ای به مقابله و مبارزه برخاسته است. در واقع در این سوره‌ها اغراضی چون لزوم باور توحیدی، وظایف مؤمنان در برخورد با یکدیگر، در برخورد با دشمنان داخلی و خارجی و بحث تولی و تبری با تکیه بر جایگاه و اهمیت ولی و تکالیف‌شان در برابر خداوند مطرح شده است. در این میان خداوند حتی گروه‌های مختلف هم‌چون زنان را که در دوره جاهلیت کالایی فرض شده و حتی وجودشان مایه ننگ بود را با القای نشان کرامت به عنوان یکی از ارکان مهم جامعه معرفی کرده که می‌توانند نقش بنیادینی در کانون خانواده و بلکه تحولات اجتماعی و تغییر رویکرد جاهلی ایفا کنند.^۲ بنابراین قرآن کریم، در این سوره توانسته در جامعه‌ای که به انواع آداب مذموم و موهوم و فرهنگی آمیخته با برخی عناصر شرک آمیز و خرافی مبتلا بود، یکی از ژرف‌ترین تحولات حقوقی، فرهنگی و اجتماعی را به وجود آورد. برخورد قرآن با این باورها و رسوم جاهلی یکسان نبوده بلکه هر کدام از این سوره‌ها، به گوشه‌ای از مباحث زمینه‌ای جهت ایجاد چنین تحولی پرداخته است و از فنون مختلفی چون ارائه تعریف جدید از واژه‌های اخلاقی و در صورت نیاز ایجاد و تاسیس برخی مفاهیم اعتقادی، اخلاقی، معرفی الگوهای عینی و ضرورت پیروی از آنها بخصوص در بحث ولایت، اصلاح و پالایش زیر ساخت‌های عقیدتی، فکری و عملی و... بهره برده است. رویکرد قرآن جهت تحقق غرض‌نهایی و الزامات حقوقی را می‌توان در روش‌های ذیل خلاصه نمود:

➤ گزینش و اصلاح

➤ تأیید و تثبیت

➤ تأسیس

➤ ابطال و رد

روش‌هایی که پیامبر اکرم (ص) توانست بر اساس آنان و با شناسایی علل و ریشه‌های رواج شرک، انواع فساد و بی‌اخلاقی در جامعه جاهلی، و اقبال به عقاید و سنن صحیح، تحولی عظیم آفریده و روحی تازه بر کالبد متشتت مردم جزیره العرب بدمد. بر اساس آنچه از شاخصه‌های هر سوره در جدول فوق به دست آمد و نیز با تکیه به قرائن و روش‌های فرایند کشف موضوع محوری سوره و نیز آراء مفسران، می‌توان مهم‌ترین و برجسته‌ترین موضوعات اصلی و محوری سوره و آیات را در قالب گزاره‌های ذیل ارائه نمود.

^۱ شوقی ضیف، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۶۱

^۲ منظور خطاباتی که نگارش شده و هر کس که به متن آن دسترسی پیدا کند، مخاطب آن می‌باشد.

^۳ یکی از مهم‌ترین اقدامات اسلام احیا کردن احساس کرامت و شرافت و عزت که مادر همه احساسات اخلاقی است در وجود زنان می‌باشد. مصباح یزدی، محمد تقی،

فلسفه اخلاق، ۱۳۹۱، شرکت چاپ و نشر بین الملل سازمان تبلیغات اسلامی، تهران، چاپ ششم، ص ۱۵۱

جدول شماره (۲)

سوره	خطاب	موضوع محوری حقوقی
احزاب	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ	تأکید بر تحول فرهنگی جامعه با تکیه بر لغو برخی سنن جاهلی
طلاق	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ	تأکید بر جایگاه زنان و نقش وی در تحول فرهنگی اجتماعی
تحریم	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ	تأکید بر احکام مربوط به زنان و ضرورت رعایت تقوا در تحول فرهنگی اجتماعی
مزل	يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ	تأکید بر قیام و انذار جهت ایجاد تحول اجتماعی (قیام، انذار و تکوین در بُعد فردی و شخصی)
مدثر	يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ	تأکید بر قیام و انذار جهت ایجاد تحول اجتماعی (قیام، انذار و تکوین در ساحت اجتماعی و تعامل با مخاطبان)
مائده	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	تأکید بر احکام، مقررات و حقوق عمومی زمینه ساز تحول اجتماعی فرهنگی
حجرات	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	تأکید بر جنبه‌های اخلاقی زمینه ساز تحول اجتماعی فرهنگی
ممتحنه	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا	تأکید بر ابعاد سیاسی و ارتباطی زمینه ساز تحول اجتماعی
نساء	يَا أَيُّهَا النَّاسُ	تأکید بر خانواده، احکام، مقررات و مسائل و روابط خانوادگی زمینه ساز تحول پی‌ریزی یک اجتماع سالم
حج	يَا أَيُّهَا النَّاسُ	تأکید بر ایجاد تحول اجتماعی فرهنگی در بُعد جهانی و بین‌المللی

با ترکیب و چینش منطقی این گزاره‌ها در کنار هم می‌توان چنین نتیجه گرفت که هر کدام از آیات و سوره‌های این مجموعه، علی‌رغم مکی یا مدنی بودن، خطاب‌های مختلف به پیامبر اکرم (ص)، جامعه مؤمنین و عموم مردم، موضوع محوری مشترک حقوقی «آیین اسلامی کردن جوامع غیر اسلامی یا همان رویکرد تحول از جاهلیت به اسلام» را دنبال می‌کند و هر کدام از این سوره‌ها، همانند تکه‌های یک پازل به گوشه‌ای از مباحث زمینه‌ای اشاره و رسالت ایجاد تحول در بخشی از اندیشه‌های جاهلی را به عهده دارند. جهت عینی سازی و اعتبار سنجی چنین برداشتی در ادامه به برخی از مهم‌ترین وجوه اشتراک این سوره‌ها اشاره می‌گردد.

۴-۱. تناسب معنایی آیات حقوقی از زاویه موضوعات مشترک

با توجه به بررسی محتوایی آیات قرآن از منظر حقوقی، سوره احزاب بر موضوع «تحول فرهنگی جامعه» به عنوان یکی از ارکان اساسی تحول اجتماعی تمرکز دارد و بر رعایت حقوق فردی و اجتماعی تأکید دارد. لذا در این سوره، آیین ایجاد تحول فرهنگی اجتماعی با نگرش اسلامی آموزش داده می‌شود. با این تو ضیح که فرهنگ یکی از مقوله‌های مهم زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها محسوب می‌گردد این گزاره، ضمن آنکه خود مولود زندگی اجتماعی انسان‌ها است، تأثیری شگرف نیز بر چگونگی زندگی و ادامه حیات اجتماعی و ملی ملت‌ها و بر مقوله‌های دیگر زندگی افراد دارد.^۱ با توجه به این مهم، مقابله با فرهنگ‌ها، آداب و رسوم خرافی و بدعت‌ها و در مقابل، حفظ هویت و فرهنگ جامعه و پاسداشت سنن نیکو و اسلامی، عاملی است جهت

^۱ بهداروند، محمد مهدی، ۱۳۸۰، دانش انتظامی، ص ۲۸

حفظ و بقاء هویت یک ملت و طریقی است جهت تحول و تکامل فرهنگی و اجتماعی که در نهایت امنیت و بقاء جامعه را در ابعاد مختلف فراهم و بنیان تحول مقبول اسلام را پایه‌ریزی می‌کند. با توجه به این مهم، تمرکز جدی آیات این سوره بر موضوع نقض فرهنگ‌ها و سنن جاهلی است^۱. البته در برخی دیگر از سوره‌های «طلاق» و «نساء» همانگونه که از نظر، لحن و آهنگ، قرابت نزدیکی با سوره احزاب دارند و آیات این سوره‌ها نیز به الف ختم می‌شود، از نظر محتوا نیز آیاتی مشابه آیات سوره احزاب دارند. یعنی در این سوره‌ها نیز مطالبی پیرامون مسائل حقوقی، خانوادگی و فرهنگ حاکم بر آداب و رسوم معمول بین مردم مطرح می‌شود و از جمله موضوعات محوری این آیات و سوره، برر سی فرهنگ‌ها و تبیین نقض سنن جاهلی است. به هر طریق آیات مذکور در برخورد با آداب و فرهنگ‌های پسندیده‌ای که با خرافات و اباطیل آغشته نگشته و در راستای مصالح واقعی مردم بوده و همچنین با مقاصد و اهداف اسلام، سازگار بودند مهر تأیید می‌زند و سنت‌هایی که موجب رواج جهل، خرافات، بدعت‌ها و گمراهی با شد، آنها را بدون هیچ‌گونه اغماضی رد و ابطال نموده و بر آنچه از فرهنگ‌های سالم به خرافات و موارد مشابه، آلوده شده‌باشد را تنقیح، تهذیب و پالایش می‌کند. همچنین در صورت فقدان سنت پسندیده، فرهنگی نو، تاسیس می‌نماید.^۲ نمونه‌های فراوان حقوقی از این دست در هر سه سوره «احزاب، طلاق، نساء» در مسائلی هم‌چون: بطلان طلاق همسران به سنت و حکم ظهار، بی‌اعتبار شمردن و رد قانون صلبی پنداشتن فرزند خوانده، ممنوعیت اخراج زنان از خانه همسر در مدت عده، پرهیز از اشرافی‌گری، رعایت حریم در برخورد با نامحرمان، تبیین رفتارهای آزار دهنده علیه پیامبر(ص) و امر به پرهیز از این رفتارها و.... مطرح است.

نکته قابل توجه دیگر در سوره احزاب، فراوانی واژه «نی» در این سوره نسبت به کل قرآن (بیش از یک سوم کاربرد این کلمه در کل آیات قرآن) و همچنین شروع سه سوره «احزاب، طلاق و تحریم» با خطاب به پیامبر(ص) است. این موضوع با لحاظ موضع‌گیری مخالفان اعم از مشرکین، کفار و منافقین در برابر شخص نبی اکرم(ص) و اهداف نبوت ایشان و برخورد اصلاحی ایشان در برابر سنن خرافی و... می‌تواند نشانه این باشد که از منظر قرآن این تحولات فرهنگی و تغییر رسوم یک جامعه به شرطی رویکرد اسلامی خواهد داشت که محور این رفتارهای اصلاحی، تاسی و اقتدا به اسوه حسنه معرفی شده اسلامی یعنی حضرت پیامبر اکرم(ص) باشد.^۳ علاوه بر این با تمرکز بر محتوای سوره احزاب و موضع‌گیری مخالفان اعم از مشرکین، کفار و منافقین در برابر حضرت محمد(ص) و مقایسه این سوره با آنچه در سوره تحریم آمده است (هم‌جواری و مطرح نمودن دو بحث همسران پیامبر(ص) به عنوان یک مساله درونی بیت پیامبر(ص) و اینکه این زنان مورد خطاب ارشادهای الهی قرار گرفته‌اند و طرح بحث منافقین و کفار به عنوان دشمنان خارجی و داخلی پیامبر(ص) در مابقی آیات این سوره می‌توان گفت سوره تحریم رکوعاتی از سوره احزاب است.

اما دو سوره دیگر از این مجموعه که از نظر محتوا قرابت بیشتری با یکدیگر دارند سوره‌های «مزل» و «مدثر» می‌باشد. محور اصلی سوره مزل سفارش‌هایی جهت تهجد با اعمالی چون قیام به نماز و قرائت متدبرانه قرآن در دل شب است که در واقع بسترهایی جهت خودسازی نفسانی پیامبر(ص) و پیروان ایشان و مسائل و مقدماتی است که ابزار ابتدایی و ضروریات نافع و موثر ایجاد تحول اجتماعی در هر جامعه‌ای می‌تواند باشد. در این آیات ضمن توصیه به تهجد، سفارش‌هایی مبتنی بر توکل بر خداوند، ضرورت و لزوم صبر و استقامت در مقابل مکذبین و مسخره کنندگان و سختی‌های ناگزیر این فرایند ارائه می‌شود. گویا در این آیات شب به منزله مرکبی است راهوار و عاملی که اشتغالات ذهنی دنیایی متهم‌جدان در دل تاریکی‌اش محو می‌شود و حالتی از

^۱ بابلیان، ۱۳۹۳، ص ۲۵

^۲ بازگان، ۱۳۷۴، ۱۷۵ و ۱۸۲-۱۸۳

^۳ احزاب/ ۲۱

استواری و استحکام قول و فعل در جان‌شان دمیده می‌گردد. هم‌چنین گویا در این آیات، خداوند، پیامبر اکرم(ص) را به صورت خاص با ابزار تهجد و صبر، جهت پذیرش رسالت سنگینی که به تحول عظیم اجتماعی در حیطه‌های مختلف منجر می‌شود، مجهز می‌سازد. در همین راستا با لحاظ مسئولیت‌های خطیر مؤمنان اولیه و همراهان پیامبر(ص) و مسئولیت‌های مختلفی که در عرصه‌های سیاسی، نظامی و جهادی و... به عهده‌شان خواهد بود دستورات و توصیه‌هایی مشابه آنچه به پیامبرش(ص) فرمود، صادر می‌کند تا بدین طریق بتوانند خود را مهیای انجام این رسالت‌ها نمایند.

هم‌چنین بین سوره مزمل و مدثر از باب دستور به قیام آن حضرت(ص)، ضرورت صبوری در فرایند ابلاغ و اجرای رسالت به عنوان رکن رکن این عرصه، توصیه فراوان شده است، هم‌چنین بین این دو سوره در معرفی برخی تنگناها و هم‌چنین اصناف مخالف و مکذّب و حتی به جهت وزن و آهنگ آیات، قرابت بی‌نظیری وجود دارد. به عبارتی در وجوه تناسب محتوایی این دو سوره می‌توان گفت اولاً مخاطب هر دو سوره پیامبر(ص) است و هدف صدور فرمان خداوند به پیامبر(ص)، خروج، قیام و انذار جهت هدایت مردم و ایجاد تحول عظیم اجتماعی از تاریکی‌های جهالت به سوی آیات و گزاره‌های روشن اسلام است. بر مبنای این آیات، گام نخست تحقق این هدف، خودسازی است که در هر دو سوره بدان اشاره گشته است با این تفاوت که در سوره مزمل بر عواملی که سبب خودسازی روحی، معنوی و درونی است با استفاده از مرکب شب تمرکز دارد یعنی عواملی هم‌چون تهجد و خلوت با خداوند، تلاوت با تانی آیات. ولی در سوره مدثر به جنبه عملی و اجتماعی موضوع تمرکز می‌شود و رسالت و برنامه فردی، اجتماعی و اخلاقی ایشان را روشن می‌سازد. گویی با حصول مقدمه پیشین (خودسازی روحی در سوره مزمل) بستر قیام و خروج از خودسازی به دیگر سازی فراهم شده است. لذا در سوره مدثر بستر روز ظرف تحول اجتماعی و صحنه عملی قیام و انذار و تعامل با مخاطبان است.

باید دقت داشت که در سوره مائده خطاب «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» ۱۶ مرتبه به کار رفته است که این میزان تکرار، حتی بیش از تکرار آن در تمامی سوره‌های قرآنی است. از این خطاب‌های جمعی به جامعه مؤمنین و محتوای آیات بعد از این خطاب‌ها می‌توان نتیجه گرفت جامعه مورد خطاب قرار گرفته شده به حدی از بلوغ و پذیرش رسیده‌است که می‌تواند پذیرای دستورات انضباطی و تربیتی و فرامین الهی جهت رسالتی که به عهده‌اش نهاده شده، باشد. بنابراین هدف و غرض اصلی سوره مائده، دعوت و الزام به پایبندی به پیمان‌های الهی و وفای به عهد و تهدید و تحذیر شدید از شکستن پیمان و بی‌اعتنایی به آن‌ها است. بر مبنای این هدف، در این سوره، مفصلاً به موضوع تشریح احکام پرداخته شده و مردم را به «بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» ارجاع داده و احتراز از آن را نشانه کفر، ظلم و فسق برمی‌شمرد. به عبارتی در این سوره و بلکه دیگر سوره‌ای که با خطاب «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» آغاز شده‌اند، غرض اصلی و محوری آنها، اسلامی کردن جوامع ایمانی به معنای واقعی کلمه است. لذا از آنان درخواست می‌کند ادعاهایی که در مورد ایمان خود دارند را تحقق بخشیده و آمادگی خویش جهت پذیرش فرامین الهی را به منصفه ظهور بگذارند. خلاصه آن که این سوره با محوریت پای‌بندی به عهد میثاق و با ذکر احکام حلال و حرام الهی که پذیرش آن‌ها را نشانه پای‌بندی به عهد الهی دانسته در واقع مخاطب را به هدف اصلی خود یعنی پذیرش امر ولایت هدایت کرده و با توجه به آیه (اليوم أكملت) آمادگی لازم را ایجاد می‌کند که در نبود پیامبر(ص) برای ادامه حیات جامعه اسلامی چه باید کرد و به چه کسی تکیه و اقتدا نمود تا این فرهنگ سازی دچار انحراف و تزلزل نشود. البته این غرض نهایی علاوه بر مستندات فوق، مؤیدات دیگری نیز دارد از جمله اینکه یکی از واژگان پرکاربرد در این سوره، کلمه «تقوا» می‌باشد این تکرار از آنجا ناشی می‌شود که پای‌بندی به عهد و پیمان، مستلزم داشتن اراده قوی و تقوا است. (که در سوره‌های پیشین بسترهای آن در سوره‌های مزمل و مدثر و.. تحت عنوان خودسازی معنوی و اجتماعی بیان شد) از دیگر سو در این سوره اشارات فراوانی به عهد شکنی اقوام پیشین و پیامدهای آن نموده است که به وجهی می‌توان آن‌ها را تهدیدات الهی در صورت اعراض از پذیرش این ولایت و نقض پیمان‌ها برشمرد.

قابل ذکر است سوره مائده با این محتوا و غرض اصلی، همسو با سوره ممتحنه است که آن نیز با خطاب «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» آغاز شده است. با این توضیح که محور اصلی سوره ممتحنه خاصه بر اساس اولین و آخرین آیه سوره، و نیز محتوای آن، مسئله «ولایت» نه به معنای دوستی ساده متعارف، بلکه دوستی و ارتباطی که منجر به نوعی وابستگی و پذیرش سرپرستی و تسلط غیر گردد، می باشد. نتیجتاً محور بحث در سوره ممتحنه، تولی و تبری یعنی ولایت و برائت آن هم از بُعد سیاسی و حکومتی آن مدنظر می باشد و این مساله را در دو بُعد روابط عمومی و کلی جامعه با دشمنان (که عمدتاً توسط مردان انجام می شود) و نیز روابط با زنان (از بُعد ولایت) مطرح می شود.

بنابراین تا اینجا مشخص شد که خداوند در راستای هدف کلی اسلامی کردن (واقعی و به تمام معنای) جوامع ایمانی، در سوره مائده، الزام و پابندی به پیمان های الهی و احکام و مقررات مرتبط با این تحول عظیم را مطرح می کند و در سوره ممتحنه همین مطلب با تأکید بر بُعد سیاسی و ارتباطی آن با مخالفان و غیر هم کیشان تبیین می گردد. در این میان سوره حجرات نیز جهت تحقق هدف کلی مد نظر، تدوین بخشی دیگر از سلسله اوامر و نواهی را بر عهده دارد. با این تفاوت که در این سوره، تمرکز بر تدوین مقررات داخلی و آموزش های درون گروهی و رهنمودهای ایمانی و اخلاقی جامعه مومنین با هدف ایجاد تحول اخلاقی درون جامعه است. به دیگر سخن این سوره حاوی یک سلسله از اوامر و نواهی انضباطی و مباحث مهم ایمانی و آداب اخلاق فردی و اجتماعی است که مومنان را مخاطب قرار داده است و رابطه آنان با پیامبر اکرم (ص)، و دیگر مومنان و خداوند را در چارچوب خاص روشن می نماید.

به عقیده برخی هم خوانی و تناسب محتوایی این سه سوره (ممتحنه، حجرات و مائده) به حدی است که می توان آنها را به صورت یک سوره طولانی در نظر گرفت. بدین صورت که ابتدا سوره ممتحنه تلاوت شود سپس سوره حجرات و در انتها سوره مائده. تلاوت این سوره در پی هم مخاطب را با خطاب های مکرری مواجه می سازد که مقصودش ایجاد تحولی بزرگ و شگرف در جوامع مسلمین است.^۱

۵. نتیجه گیری

هدف این تحقیق مضمون شناسی و ارتباط سنجی تشابهات محتوایی حمایت های حقوقی در قرآن کریم است. از آنجا که اجرای قوانین و مقررات حقوقی در نظام های اجتماعی، به عنوان یکی از الزامات تبعی قانون اساسی، هنجاری ویژه با خصایصی ممتاز در نظام حقوقی جوامع انسانی است و رعایت حقوق فردی و اجتماعی از جمله موضوعاتی است که در سطوح مختلف بین المللی، ملی و منطقه ای بدان توجه جدی شده است. با بررسی اسناد و مدارک موجود در آیات و منابع معتبر قرآنی می توان به سیاست ها و برنامه هایی که از ابعاد گوناگون در صدد پیشگیری و مقابله با نقض قوانین و حقوق فردی و اجتماعی در نظام اجتماعی هستند، پی برد. از این رو در این مقاله با استفاده از روش توصیفی، تحلیلی و مبتنی بر روش کتابخانه ای به بررسی موضوع پرداخته شد. در این راستا تعدادی از آیات و سوره های قرآن در ارتباط با موضوعات حقوقی تحلیل و بررسی شد و نتایج زیر حاصل گردید.

— با توجه به خطوط کلی ارتباطی که در بحث تناسب معنایی و وجوه اشتراک بین ده سوره استخراج و عرضه شد می توان گفت بین محتوای تمامی این ده سوره ارتباط شبکه ای گسترده ای وجود دارد که همگی در فرایند تحقق هدف و غرض مشترک و کلی این سوره در جریان اند و هر سوره جزئی از این مسئولیت خطیر را بر عهده دارد. هر چند گاهی در بین برخی از این سوره و بین موضوعات مطرح شده در آنها می توان کانال های ارتباطی عمیق تر و نزدیک تری مشاهده کرد (همانند دو سوره مدثر و زمزل) این قرابت گاهی برخاسته از سرآغاز سوره ها و اینکه سوره با خطاب به پیامبر (ص)، مومنین و یا عموم مردم باشد است و گاهی تکرار نامی مشترک از اسماء حسنا ی الهی و در اکثر موارد حجم آیات مربوط به یک موضوع و تأکیدات آن، میزان تناسب و وجوه

^۱ لسانی فشارکی، ۱۳۹۴، ص ۱۱۷

اشتراک و هم‌خوانی را تعیین می‌کند.

— شناسایی اغراض سوره‌ها، فرایندی است که لازمه آن استفاده از روش‌های مختلف است روش‌هایی که بعضاً جنبه ابزاری و طریقی دارند و می‌توانند همانند نمادها و نشانه‌های راهنمایی، محقق را به سوی غرض اصلی و موضوع محوری هدایت نمایند روش‌ها و ابزاری چون: سیاق و آهنگ آیات، واژگان کلیدی سوره، اسماء الحسنی الهی، توجه به مطلع و پایان سوره و... این روش‌ها در شناسایی غرض سوره‌ها با محدود نمودن دایره انتخاب، امکان‌گزینش موضوع اصلی را فراهم می‌نمایند و مشروط بر اینکه با محتوا و موضوع آیات و غرض اصلی سوره هم‌خوانی داشته‌باشند به کمک آنها می‌توان موضوع محوری سوره‌ها را کشف و به اهداف سوره‌ها دست یافت.

بر این اساس یکی از مسائلی که در تمامی آیات و سُور تکرار شده و از نظر کمیت، حجم گسترده‌ای را به خود اختصاص داده است تکرار اسم جلاله «الله» است که نشانگر تمرکز این سُور بر بحث تحول اعتقادی و تغییر افکار و سنت‌ها در حیطه مسائل خداشناسی و توحید دارد و نشان می‌دهد این اسماء به صورت حکیمانه‌ای در راستای اهداف سوره‌ها گزینش شده‌اند. بنابراین این ابزار در شناسایی موضوع محوری هر کدام از آیات و سُور و همچنین در شناسایی ارتباط سوره‌ها با هم از نظر فصول و موضوعات مشترک می‌تواند نقشی اساسی ایفا نماید.

با توجه به خطوط کلی ارتباطی که در بحث تناسب محتوایی و موضوعی و وجوه اشتراک بین ده سوره و آیات آنها استخراج و عرضه شد می‌توان گفت بین محتوای تمامی این ده سوره ارتباط شبکه‌ای گسترده‌ای وجود دارد که همگی در فرایند تحقق هدف و غرض مشترک و کلی این سُور در جریان‌اند و هر سوره جزئی از این مسئولیت خطیر حقوقی در جامعه را بر عهده دارد. هر چند گاهی در بین برخی از این سُور و بین موضوعات مطرح شده در آنها می‌توان کانال‌های ارتباطی عمیق‌تر و نزدیک‌تری مشاهده کرد (همانند دو سوره مدثر و مزمل) این قرابت گاهی برخاسته از سرآغاز سوره‌ها و اینکه سوره با خطاب به پیامبر(ص)، مؤمنین و یا عموم مردم باشد است و گاهی تکرار نامی مشترک از اسماء حسنی الهی و در اکثر موارد حجم آیات مربوط به یک موضوع و تأکیدات آن، میزان تناسب و وجوه اشتراک و هم‌خوانی لزوم توجه به مسائل حقوقی فردی و اجتماعی را تعیین می‌کند.

۶. پیشنهادات

با توجه به مطالعات انجام شده و نتایج حاصل از این تحقیق پیشنهاد می‌شود با تاملی کلی آیات مرتبط با حقوق فردی و اجتماعی از قرآن استخراج و به عنوان مجموعه حقوقی اسلامی سرلوحه کاری برنامه ریزان حقوقی و کارشناسان معاضدت قضایی واقع شود و در صورت امکان با اجرایی نمودن بخش اعظمی از این قوانین می‌توان امنیت اجتماعی را ارتقاء بخشیده و از ناامنی‌های ناشی از عدم پایبندی به مقررات اجتماعی و سایر قوانین کاست. همچنین از آنجا که بخشی از قوانین حقوقی قرآن، ناظر به حفظ مصالح کلی جامعه انسانی و اسلامی است تا آنجا که گاه ضرورت می‌یابد، مصالح فردی فدای آن مصالح همگانی شود. شایسته است تا قوانین حقوقی کلی مستخرج از آیات قرآن در بسیاری از برنامه‌های نظام اجتماعی پیاده سازی و اجرا گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه تاکنون تحقیق جامعی درباره حقوق در آیات و روایات انجام نشده، تحقیقاتی با تأکید به هریک از این مولفه‌ها صورت پذیرد و نتایج آن به عنوان راهکارهای فقهی و حقوقی به جوامع اسلامی و برنامه ریزان حقوق مدنی ارائه گردد.

منابع:

- احمد زاده، سید مصطفی، «وحدت موضوعی سوره‌ها در تفسیر تسنیم»، پژوهش‌های قرآنی، ۵۷، ۱۴۰۲: ۸۲-۱۰۹
- آقایی، سید علی، رهیافت، (۱۳۸۷)، «وحدت موضوعی سوره‌های قرآن در الأساس فی التفسیر»، پژوهش‌های قرآنی، ۵۶، (۱۳۸۸: ۸۹-۱۲۵)
- ایزوتسو، توشی‌هیکو، «مفاهیم دینی - اخلاقی در قرآن مجید»، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: نشر و پژوهش فرزانه، چاپ چهارم، (۱۳۹۸).
- بادامی، محمدعلی، مقدادی، محمد مهدی، پبله ور، مرضیه. جایگاه حمایت‌های حقوقی از کودکان در فضای مجازی با تأکید بر حق تربیت دینی. پژوهش‌های حقوقی، ۱۴۰۱؛ ۲۱(۵۰): ۴۵۷-۴۹۴. doi: ۱۰.۴۸۳۰۰/jlr.۱۶۱۹/۲۰۲۱, ۲۷۹۷۳۰, ۲۰۲۱
- بابالیان، مجید؛ رادبین، علیرضا، «امنیت فرهنگی در جامعه اسلامی از منظر نهج‌البلاغه»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۰، ۱۰۱، (۱۳۹۳): ۲۱-۵۰
- بازرگان، عبد‌العلی، «نظم قرآن»، تهران: شرکت انتشارات قلم، چاپ اول، (۱۳۷۴).
- بهداروند، محمد مهدی، «امنیت از دیدگاه امام علی(ع)»، دانش انتظامی، ۸، (۱۳۸۰): ۱-۱۳
- جوادی آملی، عبدالله؛ الهی زاده، محمدحسین، «تفسیر انسان به انسان» قم: نشر اسراء، چاپ هشتم، (۱۳۹۵).
- خامه گر، محمد، «ساختار هندسی سوره‌های قرآن»، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، چاپ دوم (۱۳۸۶). خرقانی، حسن، «تناسب در آغاز و انجام آیات قرآن»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۱۳، (۱۳۷۷): ۲۰-۴۵
- خوشمنش، ابوالفضل و مرادی، گلاره، «جستارهایی در زمینه نظم آهنگ قرآن کریم»، بینات، ۲۵ (۱۳۷۹): ۳۶-۵۹
- ربیع نتاج، سید علی اکبر، «نقش سیاق در کشف معانی قرآن از منظر مولف المیزان، مطالعات اسلامی»، ۷۲، ۱۳۸۵: ۵۵-۸۲
- رستمی، محمد حسن، خامه گر، محمد، «نگرشی نو به قلمرو قرآن بر پایه اهداف سوره‌های قرآن»، سال بیستم، ۱، (۱۳۹۴): ۲۹-۱
- زاهدی، مهدی، غلام‌دخت، سمیرا. حمایت از طب سنتی با تمسک به آیات قرآنی و مبانی فقهی. پژوهش‌های حقوقی، ۱۳۹۰؛ ۱۰(۱۹): ۸۷-۱۰۹
- سیوطی، جلال‌الدین، «الإتقان فی علوم القرآن»، بیروت: دار الکتب العربی، چاپ دوم، (۱۴۲۱ق).
- شعبان‌پور، محمد؛ بشارتی، زهرا، «راهکارهای اخلاقی مقابله با مؤلفه‌های جاهلیت در جوامع مدرن با تکیه بر قرآن و دعای مکارم الاخلاق»، پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۵، (۱۳۹۲): ۶۹-۹۳
- طباطبایی، سید محمدحسین، «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، چاپ پنجم، (۱۴۱۷ق).
- عاشوری نالکیاشوری، هاجر، «قرآن و تحول فرهنگی در جزیره العرب در قرن اول هجری»، دانشگاه پیام نور، (۱۳۹۱).
- عبدالجباری، مرتضی؛ آتش زاده شوریده، فروزان؛ کرمخانی، مرضیه، «ملاک انسان سالم از نگاه متون دینی»، پژوهش در دین و سلامت، ۱، (۱۳۹۶): ۱۰۴-۱۱۷
- کهنساری، رضا؛ خلیلی، رقیه، «بررسی تطبیقی رویه‌های شاخص برون‌گرایی شخصیت از منظر روان‌شناسی و متون اسلامی»، پژوهش در دین و سلامت، ۳، (۱۳۹۹): ۱۳۹-۱۵۶
- لسانی فشارکی، محمدعلی؛ مرادی زنجانی، حسین، «سوره شناسی(روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم)» قم: نصاب، چاپ اول، (۱۳۹۴).
- معرفت، محمد هادی، «علوم قرآنی»، قم: موسسه فرهنگی التمهید، چاپ چهارم، (۱۳۸۱).

مکارم شیرازی، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ اول (۱۳۷۴).
نجفی نژاد، علی، « بررسی اعجاز اخلاقی قرآن کریم در تحول جامعه»، دانشگاه قرآن و حدیث، (۱۳۹۴).